

CƏNUBİ ASİYA XALQLARININ ƏDƏBİYYATI

ASIYA ƏDƏBİYYATINDA DOĞU-BATI DİSKURSU: KOREYA, YAPON VƏ ƏFQAN ROMANLARI KONTEKSTİNDƏ

Bədirxan Əhmədli

Filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan
E-mail: bedirxan@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/iscapltmt.2024.198>

Xülasə. Dünya ədəbiyyatında Şərq-Qərb qarşılaşdırması və qarşıdurması hər zaman olmuşdur. Bu da təbiiidir; Şərq ilə Qərbin həyat tərzində, düşüncə və fəlsəfəsində müxtəlifliklər bu fərqliliyi yaratmışdır. Doğru-Batı diskursu həm Qərb, həm də Şərq ədəbiyyatında özünü göstərir. Alman şairi Getenin “Şərq-Qərb” divanında bu diskursu aydın görmək olar. Azərbaycan ədəbiyyatında Qərbləşmə tendensiyasının iki yüz ilə yaxın bir tarixi var. Bu tendensiya Asiya ədəbiyyatında son yüz ildə geniş təzahür edib. Koreya, yapon və əfqan romanlarında bunu daha aydın görmək olar. Asiya romanlarında son yüz ildə təzahür edən bu tendensiya Asiya ədəbiyyatını dünya arenasında da önə çıxarmış, Asiyadan olan yazıçılar çoxlu beynəlxalq mükafatlar almışlar. Xüsusilə, son illərdə Asiyadan olan yazıçıların Nobel mükafatını alması bu romanlardakı Şərq-Qərb diskursu sayəsində mümkün olub. Ədəbiyyatda Doğru-Batı diskursu onu göstərir ki, gec-tez bütün xalqların bədii düşüncəsi bu prosesdən keçir. Ədəbiyyatda Doğru-Batı diskursu həm də onu göstərir ki, xalqların həyat tərzlərində olduğu kimi, ədəbiyyatlarda da yaxınlaşmalar baş verir. Bu yaxınlaşma təkcə bədii təsvirlərdə deyil, əsərin ideyasında, obrazların, qəhrəmanların dünyagörüşündə də baş verir.

Açar sözlər: Asiya ədəbiyyatı, Doğru-Batı, diskurs, roman, kontekst

The East-West discourse in Asian literature: in the context of Korean, Japanese and Afghan novels

Badirkhan Ahmadli

Doctor of Philological sciences, professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Azerbaijan
E-mail: bedirxan@mail.ru

Abstract. There has always been an East-West comparison in world literature. The differences in lifestyle, thought and philosophy between the East and the West have caused this. The East-West discourse manifests itself in both Western and Eastern literature. This discourse is clearly observed in the “East-West” divan of the German poet Goethe. The Westernization movement in Azerbaijani literature has a history of nearly two hundred years. This trend has been widely manifested in Asian literature over the past hundred years. This state is seen more clearly in Korean, Japanese and Afghan novels. This movement manifested itself in Asian novels in the last hundred years, has emphasized Asian literature in the world arena and Asian writers have gained many international awards. Especially in recent years, Asian writers have won the Nobel Prize because of the East-West discourse in their novels. In the literature the East-West discourse shows that the artistic thought of all nations goes through this process eventually. The East-West discourse in literature shows that there are

convergences in literature as well as in the lifestyles of people. This convergence is manifested not only in artistic images, but also in the idea of the work, in the worldview of the characters and heroes.

Keywords: Asian literature, East-West, discourse, novel, context

Dünya ədəbiyyatında Şərq-Qərb qarşılaşdırması və qarşıdurmasının tarixi çox qədimdir; Şərq ilə Qərbin həyat tərz, düşüncəsi, fəlsəfəsi həmişə qarşılaşdırılıb. Alman şairi Getenin “Şərq-Qərb” divanında bu qarşılaşdırma bədii düşüncədə əks olunub. İ.F. Gete bu əsərində Şərq-Qərb düşüncəsini, həyatını, fəlsəfəsini, dünyagörüş və inanc sistemlərini qarşılaşdırmaqla qalmamış, onları qovuşdurmuş və insanın təbiətə, varlığa və Allaha bağlılığının təzahürünü ifadə edə bilmişdir. Artıq iki yüz ilə yaxındır ki, Azərbaycan ədəbiyyatında Qərbləşmə tendensiyası özünü göstərməkdədir. Bu tendensiya yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, eləcə də Asiya ədəbiyyatında özünü göstərir. Koreya, yapon və əfqan ədəbiyyatında da bu prosesin getdiyini görmək çətin deyil. Bu ölkənin yazarları çox zaman əsərlərini yazarkən Qərb düşüncəsinə əsaslanır. Buna görə də Asiyalı yazarların Qərbdə əsərləri basılır, onlar mükafatlar alırlar. Nobel ödələtinin alınmasında da Şərq-Qərb diskursu çox zaman nəzərə alınır. Nobel mükafatını Asiyadan alan ilk yazar Rabindranat Taqora bu ödələtin verilməsi gərəkəsi kimi, Şərq-Qərb diskursu əsas götürülmüşdü. XX yüzilin ortalarından başlayaraq, Asiyadan olan yazarların əsərlərində Qərbləşməyə üstünlük verilir. Burada ən çox səy göstərən yapon yazarları olur. Onların əsərlərində Qərbləşməyə daha çox yer verilir. Modern yapon ədəbiyyatının görkəmli siması Yukio Mişimanın 1960-cı illərdə əsərləri ingiliscəyə çevrilir. 1968-ci ildə Nobel mükafatına iki gerçək namizədin ikisi də yapon yazarı idi. Lakin həmin il Yaponiyadan ilk Nobel mükafatı alan Yasunari Kavabata olur. O bu mükafata “yapon şüur və düşüncəsinin mahiyyətini ustalıqla əks etdirdiyinə” görə almışdır. Daha sonra Şusaki Endo, Kobe Abe kimi yazarlar Qərbdə çox tanındı və Nobel ödələtinə almağa yaxın oldu. Lakin Yaponiyaya ikinci ədəbiyyat mükafatı gətirən Kenzaburo Oe (1994) bu mükafatı “gerçəkliklə mifi birləşdirdiyinə” görə aldı. Çin yazıçısı Mo Yanın (2012) Nobel mükafatını əsərlərində “magik realizmlə xalq nağıllarını, tarixiliyi və modernləşdirməni birləşdirdiyinə” görə alması da məlumdur. Türk yazarı Orhan Pamukun (2006) “doğma şəhərinin melanxolik ruhunun axtarışı nəticəsində “mədəniyyətlərin toqquşması və qovuşması üçün yeni simvollar tapdığına görə” bu mükafata layiq görülmüşdü. Bütün bunlar Asiya xalqlarının ədəbiyyatının getdikcə Avropa məkanına inteqrasiya olduğunu göstərməkdədir. Beləliklə, bütün Asiya xalqlarının ədəbiyyatında modernləşmə mərhələsi olmuşdur. Bu xalqlardan biri Koreyadır. Hatice Koroğlu Türközinin gəldiyi nəticə bundan ibarətdir ki, Koreyaya Qərb mədəniyyətlərinin girməsi ilə yeni ədəbiyyat dövrəsi başlamış və modern ədəbiyyatın zəminini hazırlamışdır [2, s.7].

XX yüzilin əvvəllərində başlayan bu proses getdikcə daha intensivləşmişdir. Bu modernləşmə çağdaş Koreya romanlarında bir qədər açıq şəkildə baş verir. Koreya yazarı Kun Suuk Şinin “Anam sənə əmanət” romanında Doğu-Batı diskursu aydın görünür. Roman kənddən Seula gələn bir ananın (Park Sonyo) itkin düşməsi hadisəsi ilə başlayır. Yaşlı və xəstə olan Park Sonyo bütün övladları Seulda yaşadığından onlara rahat olsun deyərək ərinin ad gününü onlarla şəhərdə qeyd etməyi qərara alır və Seul metrostansiyasında təsadüfən qatara minərək bilməyərək ərindən ayrı düşür. Müəllif bütün ömrünü ərinə və dörd övladına həsr etmiş anaya olan münasibətin itkin düşdükdən sonrakı xronikasını verir. Oxucu sonadək ananın tapılacağına inansa da, bu baş vermir...

Romanda Doğu-Batı diskursu gizli şəkildə gedir. Bir tərəfdə ailəsinə bağlı, övladlarını çox çətinliklə böyütmüş və onları bir yerə çıxarmış ana, digər tərəfdə isə ona yad olan övladları. Burada Ana obrazı Doğunu əks etdirir. O, ailəsinə sadıqdır, həyatını onlara qurban verir. Onun övladları isə modernləşmiş nəsilədir. Yazıçı ən incə detallarına qədər ananın itkin düşməsi ilə övladlarının və ərinin keçmiş və indiki münasibətlərinin xronikasını verir. O, böyük oğlu Hyonqçola çox əziyyət çəkmişdi, bütün işlərdən azad edərək onun oxumasını arzulamışdı. İstəyirdi ki, oğlu prokuror olsun. Ana övladları üçün çox şeylər etmişdi. Övladları isə ona laqeyd olmuşdu. Bunu onlar Ana itkin düşdükdən sonra anlayırlar. Hyonqçol düşünür ki, ananı onun özü qarşılasa, bu hadisə baş verməzdi. Lakin arvadı

ilə razılaşdığına görə, o qarşılamalı idi, arvadı isə bir bəhanə tapıb getmədikdə, özünün getməli olduğunu düşünür. Ancaq atasının “Özümüz də rahat tapa bilərik” sözlərini yada salıb Seul stansiyasına getmək əvəzinə, işlədiyi şirkətin yaxınlığındakı saunaya getmişdi. Onun saunada olduğu vaxt anasının itməsi eyni vaxta təsadüf edirdi.

Ana itdikdən sonra məlum olur ki, Seulda yaşayan övladları anaya yetərinə diqqət göstərməmişdilər. Hər birinin öz həyatı və işləri vardı. Bir dəfə kəndə gedərkən ananı evdə huşsuz vəziyyətdə görən övladlarından biri özlüyündə onu tək qoyanlara əsəbiləşir. Ancaq heç ağlına da gəlmir ki, onlardan biri də o özüdür. Ananı xəstəxanaya aparıb onunla məşğul olmalı olduğu halda, sevgilisi ilə görüşə gedir. Yazıçı bununla övlad laqeydliyini, insanın eqoist bir varlıq olduğunu, hər hansı bir hadisədə daim başqalarını günahkar çıxarmağa çalışdığını demək istəyir. Yaxud həyətdə itin zəncirinin qısa olduğuna görə ananı danlayan böyük qız, bir müddət sonra həyatə girən kimi uzun zənciri anasına verərək itə əzab verməməsini xahiş edir. İtin damının yaxşı olmadığı üçün də ana qızının danlağına məruz qalmışdı. Anadan it damının yeniləcəyinə söz alan qızı Seuldən tez-tez zəng edərək yeni it damı düzəltdirib-düzəltmədiyini soruşur. Ancaq bir dəfə ananın özünün sağlamlığı ilə maraqlanmırdı. Zaman keçdikcə övladları ayrı-ayrılıqda anaları ilə olan münasibətlərini xatırlayıb peşmançılıq hissləri keçirirlər. Hər xırda şeyə görə onu incitmələri, laqeyd yanaşmaları, diqqətsiz olmaları onları narahat edir. Gec də olsa, ailə Park Sonyoya qarşı laqeyd olduqlarını anlayır. Nəhayət, böyük qızı Ananın bir daha geri qayıtmayacağını dərk edərək Müqəddəs Məryəm təsviri qarşısında deyir: “Yalvarıram, anamı unutma, yalvarıram, ona mərhəmət et, anam sənə əmanət” [4, s.215]. Lakin bir sual açıq qalır: Park Sonyo öz istəyi ilə getmiş, yoxsa həqiqətən itmişdir?! Bəlkə o, qəsdən belə bir addım atmışdır? Bəlkə uşaqlarını böyüdüb boya-başa çatdıran Ana öz missiyasının başa çatdığını dərk edərək onların həyatından çıxıb getməyi özü istəmişdir?! Ana evə geri gələcəkmi? Oxucu bu suala əzizlərinin peşmançılığından çıxış edərək “Ana geri gəlmək istəyirdimi?!” – sualını verir.

Başqa bir Koreya yazarı Han Kanğın yaradıcılığında da Doğu-Batı diskursuna müraciət olunur. Yazıçı Yonqhenin vegetarianlığından sonra cəmiyyətdəki problemlərini əsk etdirir. Əslində, buna qədər o, adi bir adam idi. Ərinin dediyi kimi: “Arvadım vegetarian olmamışdan əvvəl, onun hansısa qəribəliyə malik bir insan olduğunu qətiyyənlə düşünməmişdim. Düzünü desəm, onunla ilk görüşəndə mənim heç diqqətimi də çəkməmişdi” [2, s.5]. Yonqheyə qədər də həyatda minlərlə vegetarian vardır. Yonqhenin isə vegetarianlığı fərqlidir. O, ət yeməkdən imtinanı beynində olan qarabasmalardan qurtulmaq üçün etmişdi. Əri, ailəsi, cəmiyyət isə bunu çox pis qarşılamış, onu qərarından döndərmək istəmişdilər. Yonqhe getdikcə bitki mənsəli olduğunu iddia edib bütünlüklə yeməkdən imtina etmişdir. O, cəmiyyətdə ciddi əxlaqi qaydaları və təsəvvürlər formalaşdığından bunu qəbul edə bilmir. Yazıçı iki bacının həyat və tale oxşarlığını vermək istəmişdir. Bacı Yonqhe haqqında fikirləşərkən həm də özünü düşünürdü. O düşünürdü ki, Yonqhenin yerində özü də ola bilərdi. Yazıçı bununla demək istəmişdir ki, Yonqheni gündəlik həyata bağlayan iplər qırılmışdır. Onun həyatda istinad nöqtəsi olmadığından buna getmişdir. Bacı düşünür ki, ola bilsin altı yaşlı oğlu Çiu və onun məsuliyyəti olmasaydı, özü də çoxdan Yonqhe kimi bu həyatdan qopmuşdu. Çiu onu həyata bağlayan istinad nöqtəsi idi. Hər bir insanın bu həyatda yaşaması üçün səbəblər olur, onlar olmadıqda isə bu həyatdan qopur. Romanın əsas ideyası da burada gizlənir. Xəstəlik, vegetarianlıq və s. nəticədir, onu doğuran səbəblər vardır. Yazıçı Yonqhenin bu hərəkətlərini cəmiyyətə qarşı üsyan olaraq verir: “Başını aşağı əyir. Kimlərsə tərəfindən bərk-bərk tutulan insan kimi ağzını Yonqhenin qulağına dayayıb sözləri bir-bir deməyə davam edir:

– Yuxuda hər şey insana real görünür, amma oyandıqdan sonra heç nəyin həqiqi olmadığını anlayırsan... Yəni biz nə vaxtsa yuxudan oyansa, o vaxt” [2, s.182].

Çağdaş yapon ədəbiyyatının yaşayan klassiki Haruki Murakaminin həyatı Batıya bağlı olduğu kimi, yaradıcılığında da batılma üstünlük təşkil edir. Onun qəhrəmanları da batıyönlüdürlər; sanki filosofdurlar; onlar daim axtarışda, bir məqsədə doğru irəliyə baxmaqdadır, cəmiyyət hadisələrini təsvir etməyi və ondan müəyyən nəticələr çıxarmağı bacarırlar. Yazıcının daim izlədiyi sürrealist

ideya çox zaman qəhrəmanlarının xarakterini və əsərin süjet xəttini də müəyyən edir. “Norveç meşəsi” romanında hər şey var; sevgi həyat, ölüm. Realizm, sürrealizm, romantizm və adını çəkmədiyimiz bir çox “izm”lər. Yazıçı sanki bütün “izm”ləri bir yerə yığmış, bəlkə də bu “izm”lərin həyatı təsvir etmək üçün biryerdəliyini sübut etməyə çalışmışdır. Romanda Avropa dəyərləri ilə Yapon ənənələri paralel çıxış edir. Əsərin Avropada yazılması da olsun ki, ideyanın bədii həllində rolu olan məsələlərdəndir.

“Norveç meşəsi” romanında 60-cı illərdə Yaponiyada baş verən ictimai-siyasi proseslər; tələbə hərəkatı, cinsi azadlıqların baş qaldırdığı hadisələr Batı kontekstində əks olunur. Yazıçı yaratdığı Toru Vatanabe, Naoko, Naqasava, Midori Kobayaşi, İşida Reyko, Hatsumi, “Hücumçu” və b. obrazların həyatı və dünyagörüşünü realıqla sürrealizmin birləşməsidir. Roman bütünlüklə Vatanabenin düşüncələri və xatırlamaları üzərində qurulub. Toru Vatanabe Kobe şəhərindən gələrək Tokio Universitetinin Filologiya fakültəsinə qəbul olunur. Zaman keçdikcə Vatanabe insanları tanıyır, onlarla münasibət qurur, dərslərini oxumaqla yanaşı, həm də işləyir, boş vaxtlarında Avropa və Amerika yazıçılarının əsərlərini oxuyur, bir sözlə, həyatı müşahidə etməyə başlayır. Yataqxanada yaşayan Naqasava və “Hücumçu” obrazlarının hər birinin həyata özünəməxsus baxışları vardır. Naqasavanın dünyasında ancaq qızlar var idi, “Hücumçu” isə bütün qaydalara əməl etməsi ilə yadda qalır.

Vatanabe ilə Naqasavanı birləşdirən cəhət Avropa və Amerika yazıçılarının əsərlərini oxumaları, musiqisini dinləmələridir. Onlar fransız şairi Klodeli, Rasini, rus ssenaristi Eyzenşteyni, Amerika yazıçıları Truman Kapote, Con Apdayk, Skott Fiscerald, Raymond Şendli kimi yazıçıları oxuduğu halda, tələbə və yataqxana yoldaşları yapon yazıçıları Takahaşi Kadzumini, Oe Kendzaburonu, Mişima Yukionu və b. əsərlərini oxuyurdular. Naqasava isə müasir ədəbiyyatı oxumurdu. O bunu onunla izah edirdi ki, bu əsərlər və yazıçılar zamanın sınağından keçməmişdir.

Romanda yazıçı iki fərqli həyatı birləşdirməyə çalışır: normal həyat və depressiv həyat, yaxud ümitsizlik dünyası. Yazıçı romanın əsas ideyası kimi quyu obrazından istifadə edir. Naoko Vatanabeyə tarladakı dərin bir quyudan danışır. Məlum olur ki, hər il bir neçə nəfər tarlada o naməlum quyuya düşüb qeyb olur. Quyunu hələ heç kim görməmişdi, tarlanın harasında yerləşdiyi də bilinmirdi. Danışılan o idi ki, bu quyu çox dərin, təxminən tarlanın pöhrəliklə birləşdiyi yerdədir, otlar quyunun diametri bir metr olan ağzını ertibarlı şəkildə gizlədib. Quyunun yanında heç nə yoxdur, tək qara dəlik ağzını ayıraraq öz qurbanını gözləyir. Vatanabe sonralar Naokonun ona danışdığı bu quyu və əslində belə bir quyunun həqiqətən olub-olmadığı barədə çox fikirləşir. Düşünür ki, bəlkə belə bir quyu heç yerli-dibli olmayıb. Quyu obrazı ilə yazıçı sürrealist ideyadan çıxış edir, onu bir simvol, rəmz olaraq verir. Naokonun dediyinə görə, o quyuya düşməmək üçün gərək həmişə tapdanmış cığırda gedəsən. Yazıçı bununla tapdanmış, məlum yolla getməyən insanların həyatının çox zaman faciə ilə bitdiyini göstərmək istəmişdir. Tapdanmış, məlum yolla gedənlər həyatını sakit şəkildə başa vururlar, həyatda özlərinə yeni yollar axtaranlar isə bir çox hallarda o quyuya düşürlər. Necə ki, əsərdə bir neçə obraz, xüsusən də quyu əhvalatını danışan Naoko məhz bu taleni yaşayır. Yazıçı demək istəyir ki, quyunu axtarıb tapmaq, ətrafını çəpərləmək mümkün olmadığı kimi, cəmiyyətdə olan bu ölümlərin də qarşısını almaq çətindir. Yazıçının qəhrəmanlarının düşüncəsində də Doğu-Batı qarışıq təəssüratlar vardır: *“İndi mən sənə barəndə əvvəlkindən də çox düşünürəm. Bu gün yağış yağır, Bazar günləri yağan yağış məni qıcıqlandırır. Yağışın yağmağı o deməkdir ki, mən paltar yuya bilməyəcəm. Paltar yuyulmuşsa, deməli, paltar ütüləyə də bilməyəcəm. Damda gəzişə bilməyəcəm, küçədə avaralana bilməyəcəm”* [5, s.324].

“Ami ryou” sanatoriyasındakı adamlar sanki potensial intihar adamlarıdır. Əvvəlcə, sanatoriya Vatanabeyə qərribə təsir bağışlayır. Naokonun otaq yoldaşı İşida Reyko ilə tanış olur. Reyko sanki Naoko ilə Vatanabe arasında bir tərcüman rolunu oynayır, Naokonun düşüncələrini, hisslərini ona danışır. Yazıçı Reyko ilə “Ami ryou” sanatoriyasından yenidən həyata atılan insanın obrazını yaratmaq istəmişdir. Onu buradan çıxaran və yenidən həyata qaytaran həyat eşqi, musiqi və insanlarla

ünsiyyət qurmasıdır. Reyko həm də rəmzi mənə daşıyır, o dünyanı tərk edərək həyat dolu yaşamı seçməklə yaşam ağırlığını nümayiş etdirir. Əgər Reyko Naokodan sonra “Ami ryō” sanatoriyasını tərk etməsəydi, əsərdə ümitsizlik, pessimizm daha çox yer tuta bilərdi.

Yapon yazıçısı Kabo Abenin “Qumluqdakı qadın” romanında da Qərb dəyərləri ilə Şərq dəyərləri paralel təsvir olunur. Müəllim işləyən gənc Niki həvəskar-entomoloq kimi səhrada böcək axtararkən dəniz kənarında kənd qum tərəcisinə rast gəlir. Gecələməyə yer olmadığından onu quyunun dibindəki daxmada yaşayan gənc qadın Kyoko Kishidanın “evi”nə gətirirlər. Yazıçı qəhrəmanı bu quyuya salmaqla iki zaman və fərqli dünyagörüşləri göstərmək istəyir. Niki burada qumu təmizləməyə məhkum olunur, nədən ki, qumlar təmizlənməsə kənd onun altında qala bilərdi. Niki burada gənc qadının məhkum olunduğu “Sizif əməyinə” ortaqlıqdan başqa çarəsi qalmır. Bu əməkdən imtina etmək acından ölmək demək olduğundan, Niki də gənc qadın kimi taeleyi ilə barışmalı olur. Yazıçı burada yeni və köhnə dünyanı qarşı-qarşıya qoyur. Bir tərəfdə köhnə qaydalarla yaşayan, digər tərəfdə yeniləşən və modernləşən Yaponiya. Yazıçı tez-tez Tokyonun adını çəkməklə bu kənd ilə onu müqayisə edir. Kənd camaatı bu kənddən köçüb gedə də bilərdi. Lakinonlar bu çətinliyə qatlaşmaqla öz yurdlarına sadıq qalırlar. Hətta gənc qadını xəstələnəndə aparmaq istəyəndə buradan getmək istəmir. Yazıçı bununla sanki ənənəyə bağlılığı üstün tutur. Bir tərəfdə ailə dəyərlərindən imtina edərək getdikcə şəhərləşənlər və digər tərəfdə isə bütün çətinliklərə, “Sizif əməyi” çəkmələrinə baxmayaraq, öz yurdunu tərk etməyənlər.

Əfqan yazıçısı Xəlid Hüseyninin yaradıcılığında ad Doğu-Batı diskursu açıq şəkildədir. Onun “Çərpələng uçuran”, “Min möhtəşəm günəş”, “Və dağlardan səda gəldi” romanlarında əfqan gerçəklikləri Doğu-Batı kontekstində təsvir edilir. “Çərpələng uçuran” romanında hadisələr ötən əsrin 70-ci illərindən günümüzədək davam edir. Yazıçı bir neçə Əfqanıstanı təsvir edir; 1978-ci ilin apreli – kommunist çevrilişinədək ölkədə həyat öz axarı ilə davam edirdi. Ən böyük hadisə uşaqların qayğısız halda Kabildə çərpələng uçurmaq hadisəsi idi. Sonra həyat dəyişməyə doğru getdi. 1979-cu ilin dekabrında rus tanklarının şəhərə daxil olması ilə hər şey dəyişdi. Buna qədər olan nəsilin qulaqları bomba, pulemyot səsləri eşitməmişdi. Əfqanıstan rus tanklarının tırtılları altında inləməyə başladı və onun həyatında yeni qan-qada erasının əsası qoyuldu. Bundan sonra Əfqanıstandan köçlər başladı, günahsız insanlar öldü.

Sovetlərin Əfqanıstandan çıxmasından sonra hakimiyyətlər bir-birini əvəz etmiş, sovetlərdən qalan və amerikalıların verdiyi silahlar işə düşmüş, hakimiyyət uğrunda daxili çəkişmələr nəticəsində Kabil yerlə-yeksan olmuşdur. Bununla belə, Babanın evi Kabilin mərkəzində əvvəlki görkəmini qoruyub saxlamışdır. Taliblərin hakimiyyəti ələ keçirməsindən sonra həzərələrə qarşı etnik təmizləməyə yol verilmiş, onları kütləvi şəkildə məhv etmişlər. Taliblərə görə, həzərələr Əfqanıstanı tərk etməli, Əfqanıstan puştunların vətəni olmalıdır.

Kabildə talibəncilər müxtəlif qaydalar qoymuşdular. Bu qaydalar XXI əsr zamanında əşirət dövrünü xatırladır. Bir tərəfdə yeni dünya, digər tərəfdə isə köhnə dünya. Əmir ağa Amerika geyimində gəlsə də, əynini dəyişməli olur. Çünki taliblərin öz qaydaları var idi. Bu qaydalara görə, Əmir ağa saxta saqqal qoymalı olur. Söhrabı qurtarmaq üçün taliblərin başçısı ilə görüşür. Lakin Asif Əmir ağanı tanıyır. Söhrabı qurtarmağa gələn Əmir ağa özü Asifin əlinə keçir. Asif isə ondan qisas almağa çalışır. Söhrab quşatandan atdığı dəmir parçası ilə Asifin bir gözünü çıxarır və onlar xilas ola bilirlər. Çox çətinliklə də olsa, Əmir ağa Söhrabı Amerikaya gətirib çıxarır.

Romanın fakturasını təşkil edən bu hadisələr müəllifə imkan verir ki, Əfqanıstanda baş verənləri reallıqları göstərə bilsin. Əgər roman məişət hadisələrinin dramatik təsvirindən ibarət olsaydı, bəlkə də bu qədər məşhur olmayacaqdı. Yazıçı bu yolla getməmiş, paralel olaraq Əfqanıstanda gedən ictimai-siyasi prosesləri göstərə bilmişdir. Yazıçı Əfqanıstanda dəyişən hakimiyyətlərin xalqa gətirdiyi faciələri də qələmə alır. Əvvəlcə Davud xanın yıxılması, sovetlərin gəlişi, daha sonra sovet ordusunun oradan çıxması, talibəncilərin ölkəni ələ keçirməsi, koalisiya qüvvələri və s. bütün bunlar əsərin qəhrəmanlarının həyatında və düşüncəsində təhlil edilir. Əsər boyu

oxucu baş verən hadisələri izləməklə yanaşı, qəhrəmanların bu hadisələrə adekvat düşüncələrini, təhlillərini də bölüşür. Talibançıların Kabilə gəlməsinə sevinən xalq atəşfəşanlıq edir, lakin bu sevinc uzun sürmür. Taliblərin ölkəyə gətirdiyi fəlakət gündən-günə dərinləşir. Rəhim xanın dilindən deyilir: *"...1996-cı ildə Taliban gəlib gündəlik savaşa son qoyanda biz necə sevinmişdik. Həmin gecə evə gəlib Həsəni radioya qulaq asan gördüm. Gözlərində kədərli ifadə vardı. Ondan nə baş verdiyini soruşdum. O isə başını bulayıb, "Allah həzrətlərin dadına çatsın indi, Rəhim xan sahib", – dedi.* Talibançıların ölkəyə gəlməsini bayram edən xalq, daha sonra bunu işğal olaraq dəyərləndirir. Asif kimi adamların talibançıların başında durması onların iç üzünü açır. Halbuki, Asif elə Davud xanın hakimiyyətdən salınmasına, sovetlərin gəlməsinə də eyni dərəcədə sevinmişdi. Nəticədə, talibançılar ölkədə zorakılıq aktlarını çoxaltdılar, bütün azadlıqları məhdudlaşdırdılar, insanları cinsi istismara məruz qoyur, din adı altında insanları sorğusuz-sualsız güllələyirdilər. Onların idarəetməsində gerilik, xurafat, zorakılıq başlıca yer tuturdu. Molla rejiminin qurbanları yalnız həzrələr olmur, cəmiyyətin bütün üzvləri onun qoyduğu qanunlardan əziyyət çəkdiyindən ölkədən baş götürüb gedirdi. Maraqlı psixoloji-dramatik hadisələrlə dolu olan romanda müharibənin gətirdiyi fəlakətlər real cizgilərlə təsvir edilir.

Yazıçı əfqan hadisələri fonunda qəhrəmanlarının mövcud hadisələrə münasibətində Qərb-Şərq qarşılaşdırmasına da yer verir. Amerikada məskunlaşan əfqan qaçqınları indi hadisələrə başqa gözlə baxırdı. Əmir ağanın atası Babanın da Amerikaya olan münasibəti bir qədər dəyişmişdi. Əgər əvvəllər oğluna *"Əmir, dünyada üç əsl kişi var"* və bu kişilərdən birinin Amerika, birinin Britaniya, digərinin isə İsrail olduğunu deyərdisə, 80-ci illərdə qaçqınlıq dövründə fikri dəyişmişdi. O, Amerikanı xilaskar rolunda görürdüsə, prezident Karteri *"yekədiş, kəmağıl"* adlandırırdı. Onun fikrincə, Karter kommunizmə Brejnevdən çox xidmət edib. Amerikanın 1980-ci ildə olimpiadanı boykotunu nəzərdə tutaraq *"– Vah, vah! Brejnev əfqanları qırır, bu qosındıranın da "sizin hovuzunuzda çimmirəm" deməkdən başqa çarəsi yoxdur!"*, – deyər etirazını bildirirdi. Xilaskar Amerika Babanın düşüncəsində Reyqanın simasında gəlib çıxır, televiziya sovetləri *"Zülm imperiyası"* adlandırmasından sonra kral Zahir şahla əl verib görüşdüyü ağ-qara fotosunu başı üstündən asır.

Romanda əfqan xalqı mübariz, azadlıq uğrunda ölməyi bacaran bir xalq olaraq təsvir edilir. Ruslara qarşı apardıqları mücadilə bir həqiqəti təsdiq etmiş olur. Yazıçı bunu Əmir ağanın dili ilə verir: *"Həsənlə mən bir-birimizə baxıb qəhqəhə çəkdik. Britaniyalıların artıq bir əsrdir ki, anladığı həqiqət balaca hindliyə hələ çatmamışdı, ruslar da bunu 1980-ci illərin sonunda öyrənəcəkdilər-əfqanlar azad insanlardır. Əfqanlar ənənələri sevir, qaydalara isə nifrət edirlər"*. Lakin əsərdən çıxan ideya yenə də Amerikanın xilaskar imicini qoruyub saxlayır. Belə ki, Əmir ağa məhz buraya sığınır, burada məşhur yazıçı olur. Əfqan qaçqınların Amerikada məskunlaşması, adət-ənənələrini qoruması, iş tapması, həzərə oğlu Söhrabın talibançılardan azad edilərək Amerikaya gətirilməsinin də rəmzi mənası yox deyil.

Xalid Hüseyinin *"Min möhtəşəm günəş"* əsəri də digər romanları kimi çağdaş Əfqanıstan gerçəkliklərinə işıq tutur; ötən yüzilliyin 60-70-ci illərindən başlayan hadisələr son günlərə qədər (hər üç romanında eyni zaman və məkan konteksti!) davam edir. Ancaq burada hadisələrin təfərrüatından daha çox, talelər, müharibənin törətdiyi fəsadlar göstərilir. Qırx ildir dünya Əfqanıstanda gedən müharibəyə, dağıntılara, əfqan xalqının əzilməsinə biganə qalır. Romanda yazıçının əsas məqsədi bunları çatdırmaqdır. Bunun üçün müəllif ölkəni darmadağın qoyan müharibənin üç qadın qurbanının həyatından danışır, onların taleyini təsvir edir.

Anasının intiharı ilə Məryəmin yeni həyatı başlayır; atası Cəlil xan onu Herata gətirir və heç bir həftə keçməmiş arvadlarının məsləhəti ilə zorla uzaq Kabilə, tanımadığı Rəşid adlı birisinə ərə verir və bir dəfə də onun taleyi ilə maraqlanmır. Yalnız illər keçəndən, müharibənin başlaması ilə hər şeyini itirən Cəlil xan Kabilə qızı Məryəmdən üzr istəmək üçün gəlir. Bu zaman Məryəm illər əvvəl atası onu pəncərədən necə seyr etmişdisə, eləcə edir. Atası uzun müddət onların qapısı ağzında

gözlərsə də, Məryəm onun üzünə baxmır. Cəlil xan qızına yazdığı məktubu qapı ağzında qoyub gedir, lakin Məryəm o məktubu açmadan cırıb tullayır və orada nə yazıldığından xəbəri belə olmur.

Xalid Hüseyni “Min möhtəşəm günəş” romanında qırx ildən çoxdur ki, dünyada ən kəskin problemlərdən ikisini-müharibə və qaçqınlıq problemini qaldırır. Romanda Əfqanıstan realiləri bütün çılpalığı ilə təsvir olunur; müharibə, anarxiya, bir-birini devirən hakimiyyətlər, qaçqınlıq, aclıq və s. Roman oxucunun diqqətini bir daha Əfqanıstan hadisələrinə yönəldir, iki milyondan çox əfqan qaçqının ağır şərtlər altında dünyaya səpələnməsini, qadın hüquqsuzluğunu, ölkədə baş verən qeyri-sabit vəziyyətin insanlara, onların yaşamına təsirini göstərir. Yazıçı həm də roman boyu siyasi proseslərə dünyanın münasibətini ortaya qoyur, dünya dövlətlərinin biganəliyini və bu prosesdəki rolunu göstərir. Siyasi qüvvələrin ölkəyə gəlişində mövqelərini dəyişən insanların obrazını yaradır. Əfqan xalqının ağır şəraitini təsvir edərkən, müxtəlif insanların obrazını yaradarkən həm də dünyaya yalançı “sülh” mesajları verən ölkələri, qurumları ittiham edir: “– Məndən soruşsalar, deyərdim ki, amerikalılar səksəninci illərdə Hikmətyara nahaq silah veriblər. Sovetlərə qarşı vuruşmaq üçün MKİ ona nə qədər silah verib. Sovetlər artıq gedib, amma silahlar hələ də onun əlindədir. İndi də o silahları sənin valideynin kimi günahsız adamlara qarşı çevirir. Adını da cihad qoyur”. Yaxud “Amerikanlar bizimlə az maraqlanırlar. Onların nəyinə gərəkdi puştunlar, xəzərlər, taciklər, özbəklər bir-birini qırır? Onlar heç bu millətləri bir-birindən ayırmırlar da. Amerikanlardan bizə kömək yoxdur. İndi ki, Sovetlər dağılıb, amerikanların nəyinə lazımımız biz? Biz öz işimizi gördük. Onlar üçün Əfqanıstan bir qoza dəyməz indi”. Yazıçı Kabildə mücahidlərin qələbə paradını görmək həsrəti ilə yaşayan insanların, Sovetlərin getməsilə hər şeyin düzələcəyinə inananların, taliblərin gəlməsini arzulayanların da yanıldığı qənaətinə gəlir. Böyük etnik qruplar ölkəsi Əfqanıstanda heç də hər şeyin üzə çıxdığı, çox mürəkkəb situasiyalardan keçdiyi aydın olur. Nəticədə ölkədə sabitlik olmadığından təhsil, yaşayış səviyyəsi, əhalinin rifahı da olmur. Xalqın gənc övladlarının arzuları yarıda qırılır, imkanlarını reallaşıdırma bilmirlər, elə ailələr olmur ki, bədbəxtlik meyvəsini dadmamış olsun. Yazıçı demək istəyir ki, müharibə insanların gələcəyini məhv edir, onların arzularını əllərindən alır. Belə bir vaxtda şəxsi azadlıqları əllərindən alınan Məryəm və Leyla buna qarşı çıxır. Onlar öz azadlıqlarına nail olurlar. Doğrudur, bu azadlıq Rəşidin öldürülməsilə nəticələnir. Talibançılar dövründə bu onlardan böyük cəsarət, qətiyyət tələb edirdi. Müəllif demək istəyir ki, azadlığı ancaq mübarizə və birlik yolu ilə əldə etmək olar. Rəşidin evində Məryəmlə Leyla birləşərək azadlıqlarını qazanırlar. Məryəm azadlığın simvolu olaraq verilir. Nə zamansa əfqan xalqı da bu həqiqəti başa düşəcək və öz azadlığını əldə etməli olacaq.

Ədəbiyyatda Doğu-Batı diskursu onu göstərir ki, xalqların həyat tərzlərində olduğu kimi, ədəbiyyatlarında da yaxınlaşmalar baş verir. Bu yaxınlaşma təkcə bədii təsvirlərdə deyil, əsərin ideyasında, obrazların, qəhrəmanların dünyagörüşündə də baş verir.

Ədəbiyyat

1. Eunkyung, O. XX yüzil Türkiyə və Koreya romanlarında qadın. – Bakı: Nurlar, 2020.
2. Han, K. Vegetarian. – Bakı: Qanun, 2019.
3. Hatice, K.T. Japon sömürgeçiliyi döneminde Kore romanı üzerine. Erciyes Universitesi Sosial Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2017XLIII, 2017/2, 7-23.
4. Kun, S.Ş. Anam sənə əmanət. – Bakı: Qanun, 2016.
5. Murakami, H. Norveç meşəsi. – Bakı: Qanun, 2012.